

GREXA IZABELLA

A SZEXUÁLIS SZOKÁSOK ÁTALAKULÁSA PESTEN EGY 20. SZÁZADI MUNKÁS-ÉLETTÖRTÉNET FÉNYÉBEN

Doi: 10.18030/socio.hu.2015.3.178

ABSZTRAKT

A tanulmányban arra teszek kísérletet, hogy egy esettanulmányon keresztül – a II. világháborút követő társadalmi, gazdasági változások, a női munkavállalás általánossá válása függvényében a nőkép, a női eszménykép átalakulását is röviden érintve – bemutassam, hogyan változott meg a nők helyzete egy periférikus társadalmi közegben. Másrészt azt elemzem, hogy az egyének életében hogyan alakultak át a szexuális szokások a nagyvárosi társadalmi miliő hatására.

A tanulmány elsődleges forrását egy munkásasszony, majd vendéglátó-ipari alkalmazott, Király Erzsébet memoárja adja (Király 2015). A visszaemlékezésből jól kirajzolódik az a folyamat, ahogyan a vidéki szégyenlős lányból kalandokba bocsátkozó, nagyvárosi, vagány nő lesz. Az emlékei által a 20. század második felére megváltozott nőkép, a férfi–női kapcsolatok és a társadalmi közegének nemi szokásai is jól körvonalazódnak.

Kulcsszavak: nőkép, szexuális élet, férfi–női kapcsolatok

THE CHANGES OF SEXUAL HABITS IN BUDAPEST IN THE LIGHT OF A 20TH CENTURY WORKER'S LIFE STORY

ABSTRACT

In the study I intend to present through a case study how women's status changed in a peripheral society, also touching upon the transformations of the representation of women and the female ideal in the light of the social and economic changes after WWII, and due to the employment of women becoming general. On the other hand, the article analyses how sexual habits changed in private life due to the urban social environment.

The study is mainly based on the memoirs of a working woman, later a barwoman, Erzsébet Király. The process of a prudish country girl changing into an adventurous, cool woman of the city is evident from the memoir. Her memories present the new representation of women, the male-female relationships and the sexual habits of the second half of 20 century.

Keywords: representation of women, sexual life, man–woman relationships

A SZEXUÁLIS SZOKÁSOK ÁTALAKULÁSA PESTEN
EGY 20. SZÁZADI MUNKÁS-ÉLETTÖRTÉNET FÉNYÉBEN

Jelen tanulmány felhasznált forrásait egy 1942–2009 között élt budapesti munkásasszony visszaemlékezése és privát fotói adják.¹ Király Erzsébet 51 évesen, 1993 húsvét vasárnapján fogott bele emlékei leírásába. Az 1990-es évek rohanó politikai, gazdasági változásai közepette Király Erzsébet élte „hétköznapi életét”, és egy tipikusnak mondható léthelyzetet – munkanélküliség, rokkantsági nyugdíjaztatás, előrehozott öregségi nyugdíj – élt meg, amely a nagyipari munkásságot, illetve ezt a korosztályt érintette leginkább. Ebből a perspektívából szemléli Király Erzsébet az elmúlt ötven év eseményeit. Király Erzsébet visszaemlékezését alapvetően nem a nagyközönség részére írta, hanem gyökértelen létével összefüggésben identitása megőrzéséért, megerősítéséért, öngyógyító kiírásként és az írás örömeért. Többnyire ennek köszönhető meglepő nyíltsága és őszintesége. Vallomásaiban nem igyekezett senkinek megfelelni – családja, gyerekei nem voltak, közeli hozzátartozóival nem tartotta a kapcsolatot –, talán csak az emlékek megőrzésének: *„Ha téged sikerül életem története leírásával megírnom és befejeznem, nagyon fogok rád vigyázni, hisz minden apró titkomat, ami még eszembe jut, csak rád bízom.”* A hagyaték egyedisége egyrészt annak köszönhető, hogy ez egy komplex dokumentáció több fajta forrással. Másrészt egy olyan társadalmi közegből maradt ránk, amelyben a szubjektív iratok fennmaradására és utána kutatási céllal való feldolgozására nincs igazán példa. Harmadrészt a hétköznapi élet számos, a korokban tabusított kérdésével is részletesen foglalkozik a visszaemlékező. A férfi–női kapcsolatokról, a szexuális viszonyokról aprólékosan és nyíltan valló visszaemlékezés teszi lehetővé azt, hogy a szexualitást, a női szexuális normák átalakulását és ehhez szorosan kapcsolódva a női szerepek változását vizsgáljam. A hagyaték emellett még számos perspektívából vizsgálható: normaszegés–normakövetés, mikrotársadalmi kapcsolathálózat, egy munkásasszony hatalom- és társadalomképe, identitása, vagy egy lakásszerzés szubjektív megéléstörténete, de módszertani szempontból is elemezhető a visszaemlékezés és a naplótöredék. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része, melynek célja e periférikus társadalmi közeg hétköznapi életének, az egyének életstratégiáinak,

¹ A hagyaték a tulajdonomban van, amelyhez egy lakásvásárlás során jutottam, ugyanis a visszaemlékezőnek nem volt egyenes ági leszármazottja, távolabbi rokonaival nem tartotta a kapcsolatot, így tárgyi hagyatékára nem tartott igényt senki. A hagyaték egy közel 130 oldalas kézírásos visszaemlékezést, néhány naplószerű bejegyzés mellett mintegy 200 darab fotót, a tíz évig tartó lakásigénylésének számos hivatalos beadványának, kérelmének piszkosátat vagy indigós másolatát, a postai ajánlott feladószelvényeket és a hivataloktól kapott megkereséseket, leveleket tartalmazza. Az itt felhasznált forrás nem tekinthető klasszikus értelemben vett memoárnak, ugyanis a visszaemlékező – ahogy ő maga hivatkozik rá a szövegben – fiatal korától rendszeres naplóiírónak számított. Ezeket a korábbi naplókat megsemmisítette, ugyanakkor a korábban leírtak minden bizonnyal visszaköszönnek ebben a szövegben is, véleményem szerint részben ennek köszönhető számos apró epizód részletes elmesélése. Az írásban számos ismerőst, barátját és rokonát is név szerint említett. Tekintettel a személyiségi jogok betartására, a vezetéknevek esetében csak a kezdőbetűk szerepelnek, néhol még ezt is megváltoztattam. A visszaemlékező vonatkozásában a leánykori nevét tüntettem fel végig, ugyanis az 1970-es évektől az összes hivatalos dokumentumban a második férje nevében szerepelt és valószínűleg barátai és ismerősei is az asszonynevéen ismerték.

Király Erzsébet egy férfi társaságában, az 1960-as években (saját tulajdon)

valamint a városi terek, térhasználatok felfejtése a szubjektív iratok és a levéltári dokumentumok segítségével.

A tanulmány elején szükségesnek vélem kiemelni, hogy a hagyaték tulajdonosa, Király Erzsébet sajátos életutat járt be árvaságával, gyermekotthonok és nevelőszülők közötti hányattatásával, számtalan munkahelyi és lakóhelyi viszontagságával, számos szexuális partnerkapcsolatával és aztán a teljes elmagányosodással. Ugyanakkor a kor társadalmának számos problémája és anomáliája olyan sűrített formában volt jelen az életében, amely teljes társadalmi folyamatok megragadására alkalmas, tehát voltaképp egy hétköznapiságában szélsőséges esettel van dolgunk. Egy kivételes, sajátos eset kapcsán azonban az egyén szűkebb környezetére nézve általános következtetéseket vonhatunk le, hisz bizonyos mértékig vetülete az adott kor és egy bizonyos társadalmi csoport keresztmetszetének (Ginzburg 2010). Ebből kiindulva, tanulmányomban elsősorban annak a folyamatnak a megértése foglalkoztat, hogy az egyén életében, elsősorban a női szexuális szokások hogyan alakultak át a különböző lehetőségek, kényszerek és a nagyvárosi miliő hatására, és ez hogyan kapcsolódhat össze a nők helyzetének változásával.

A szexualitás, a nemiség, a szexuális kapcsolatok „*az emberi kapcsolatok és viszonyok kultúrája is*” (Balázs 2009:19), és ez – amint ezen az egy élettörténeten keresztül is látni fogjuk – jelentős átalakuláson esett át a 20. század második felében. 1945-től komoly társadalmi változások mentek végbe a magántulajdon felszámolásával, a foglalkoztatás-szerkezet átalakításával és az iskolázottság fejlődésével. Az 1950-es években intenzívebb társadalom-átalakító folyamatok játszódtak le, majd az 1970-es évektől egyfajta társadalmi visszarendeződésnek lehetünk tanúi (Valuch 2005). A társadalmi folyamatokat nagyfokú urbanizáció, a kisközösségek megbomlása, a normák és az erkölcsök megváltozása követte. Az azonos kistélepülésről érkező, együtt lakó, dolgozó bevándorlók egy ideig megmaradtak a kisközösség ellenőrzése alatt, aztán ennek a felbomlásával a faluról hozott normák is lazultak, ami a férfi–női kapcsolatokra is hatást gyakorolt (Horváth 2004). A nagyvárosban eleve más normák domináltak, egy vidékről Budapestre felkerült malteroslány a nagyvárosi férfiak illetlen és „rámenős” viselkedését hangsúlyozta: „*A pesti férfiak mások, mint a vidékiek. Sokkal szemtelenebbek, és szélhámosak majdnem mind, egytől egyig. Tisztelet a kivételnek. Itt egy lány az utcán nem tud végigmenni, hogy ne molesztálják. A fiúk kapkodnak felénk és szemtelenek, kétértelmű szavakat használnak*” (Pogány–Rádics 1958:19). A fenti tényezők a lányok, nők viselkedésére, normáira és erkölcsére is kihatottak, és a beilleszkedési stratégiáit is alapvetően

Király Erzsébet bikiniben
az 1960-as években (saját tulajdon)

meghatározták. A malteroslány azonban ragaszkodott a „bőszoknyához” és az azzal hozott értékekhez és normákhoz, ezért vidéki párt keresett: *„De csakis otthoni fiúhoz megyek. Itt Pesten nem szívesen mennék, mert itt nem kell a bőszoknyás lány, én meg nem vetem le; már ehhez szoktam”* (Pogány–Rádics 1958:19). A társadalmi változások erős befolyással bírnak az egyének társas kapcsolataira és ezáltal szexuális viszonyaikra is. *„A szexuális élet az egész kultúrára hatással van”* – írja Kaj Birket-Smith (Balázs 2009:20), és ezek a változók ugyancsak visszahatnak a társadalom egészére. Az itt bemutatott élettörténeten keresztül ezek az összefonódások jól láthatóan még inkább kirajzolódnak.

Azt feltételezem, hogy a Kádár-korban az egyének olyan nagy függetlenséget élveztek mind a férfi–női, mind a szórakozási, de még a munkahely választás-válogatás terén is, amely korábban elképzelhetetlen volt. Persze ebben az esetben is különbséget kell tenni egy nagyvárosi, városi, falusi közeg társadalmának lehetőségei között. Ezt a folyamatot jól nyomon követhetjük Király Erzsébet életében is. Mintegy a politikai korlátok ellenpontozásaként a hétköznapi „kisemberek” meglehetősen nagy szabadságot kaptak a magánélet terén. Sztálinváros kapcsán az egyik visszaemlékező így magyarázza ezt a fajta szabadságot vagy inkább szabadoságot: *„Az akkori átlaghoz képest művelt nő volt. Egyedülálló, a harmincas éveiben. Nálam idősebb, ugye. És rettenetesen tartotta magát. Erkölcsi prédikációk is voltak. Aztán egy német szerelővel megismerkedett, átesett a szexuális tűzkeresztségen, és attól kezdve valami olyan széleskörű nemi életet élt, ami mutatja azt, hogy az emberek valahol azért ebben a világban egy furcsa speciális szabadságot kaptak. Most ez a furcsa speciális szabadság nem a politikától való szabadságot jelenti. Hanem azt, hogy kiszakadva az általános szociológiai környezetből megízlelték az önállóságnak, a saját döntéseknek és a saját lehetőségeknek az ízét, mindenféle vonatkozásban. Mind a munkahelyi előrelépésben, mind a munkafajtákban, mind akár a szexualitásban is”* (Horváth 2005:288).

A korszakban a politikai intézkedések és a társadalmi folyamatok következtében egyfajta ambivalens helyzet keletkezett. Ugyan a Rákosi- és a Kádár-korszak is a nukleáris család intézményét támogatta és erősíteni próbálta azzal is, hogy a prostitúciót betiltotta, sőt az 1950-es években házasságtörésért még pártfegyelmit is lehetett kapni. A szocialista erkölcs is szigorúan házasságban képzelte el a legitim, férfi és nő közötti szexuális kapcsolatot (Horváth 2004). A korszak szociális politikájának egyik tartópillére, a lakás-kiutalási rendszer

is – amelynek ugyan szociális jellege megkérdőjelezhető abban az értelemben, hogy legtöbb esetben nem a tényleges rászorulóknak jutottak tanácsos lakáshoz (Szelényi 1972)² – a fiatal házaspárok lakáshoz jutását szorgalmazta. Részben ezt támasztja alá Sztálinváros példáján keresztül az is, hogy a lakásigénylési nyomtatványon a házasság időtartamát és a gyerekek számát is fel kellett tüntetni (Horváth 2005).

A házasságkötésre és a válásra vonatkozó statisztikákat átnézve azonban azt láthatjuk, hogy jelentős változások történtek: a folyamatosan emelkedő házasságkötések számát permanensen emelkedő válások száma követte. Az emberek könnyebben kötöttek házasságot,³ de könnyebben is váltak, a szűkös lakáslehetőségek ellenére is, habár sok esetben pont ez kötötte össze a házaspárokat. Aztán az 1980-as évek elejétől folyamatosan csökkenő tendenciájú házasságkötéseket a válások számának ingadozása követte. A válások nagyfokú emelkedéséhez a nemi szerepek átalakulása, a női keresőtevékenység általánossá válása, a nagyfokú urbanizáció, mobilizáció és az ezekből eredő változások, konfliktusok, feszültségek is hozzájárultak, és sérülékenyebbé tették a házasság és a család intézményét (Csernák 1994).

NŐKÉP, NŐISÉG, SZEXUALITÁS

A II. világháborút követően a nők társadalmon belüli helyzete és ezzel összefüggésben a század második felének női önképe, eszményképe, a női szerepfelfogások és a női identitás is jelentős átalakuláson esett át: „... megvalósult az az állapot, amikor a nők tömegesen elsajátították a történelmi kialakultságát tekintve férfikultúrát, és ebben az értelemben bizonyos férfias tulajdonságokat is kialakítottak, amely a sikeres munkával járt.” (Joó 2005:47). Európának ezen a keleti térfelén azonban még egy felülről jött, hol erőteljesebb, hol mérsékeltebb emancipációs politikai akaratnak és propagandának is meghatározó szerep jutott. A marxista felfogás szerint a nő, termelői tevékenysége által, egyenrangú tagja a társadalomnak, de egyben anya is, a szocialista család összetartó ereje. Az anyaságot és a gyermekek gondozását azonban a nők identitásának csupán második elemének tekintették. Kizárólag a gyerekek ellátása, a háztartás rendezése nem jelentett elegendő alapot a társadalmi elismeréshez, ugyanakkor ezeket a feladatokat biológiaiilag determináltan, női feladatnak tekintették, amely hozzájárult a hagyományos családi munkamegosztás további fenntartásához (Joó 2005).

Az állam által sulykolt nőkép, a nőkkel kapcsolatos elvárások terén jelentős változások történtek a szocializmus évei alatt. A Nők Lapja 1950. 17. száma a következőképpen festi le a korszak női eszményét: „A női ideál szerencsére megváltozott. Nem kötelező már nádszálkarcsú, légies tüneményként járkálni a világban. Az esett vállú, kigyózó modernség már senkinek sem tetszik. Örülünk a gyermekkocsi fölé hajló telt fiatalasszonynak, jól felépített – stramm – nőket szeretünk látni a darun, s az sem baj, ha a SZIT-es kislány majd kicsattan a duzzadó élettől” (Valuch 2013:236). Míg az 1940/1950-es évek fordulóján traktoristalányokat, bányász nőket és egyéb férfias szakmában dolgozó nőket jelenített meg mintaként a korabeli politikai propaganda, addig 1956 után ezeket már a kor túlkapásaiként értelmezték, amelyek következtében a nők, asszonyok elveszthették egyik legfontosabb képességüket, azt, hogy anyák legyenek (Tóth 2009).

2 A korabeli szociológiai szakirodalom megfogalmazta a korszak lakás-kiutalási rendszerével szembeni kritikáját, miszerint a társadalmi egyenlőtlenségek a lakáshelyzetben, illetve a lakáshoz jutási esélyben is kimutathatók. A leginkább rászorulóknak laktak a legnyomorúságosabb életkörülmények között, míg az új állami bérlakásokba többnyire a magas keresetűek kerültek.

3 Ehhez hozzájárult a házasságkötési jogszabály módosítása, ugyanis a házasságkötési korhatárt 1950-ben 24 évről 20 évre, 1952-ben pedig 18 évre módosították.

Király Erzsébet egyik munkatársával a szövőgépek mellett az 1960-as években (saját tulajdon)

Az 1960-as évektől fokozatosan átalakult a propagált nőideál, amelynek továbbra is fontos részei voltak az egyenlősítő törekvések és a dolgozó nő eszménye, ugyanakkor nagyobb hangsúlyt kapott a nők családban és háztartásban betöltött szerepe (Valuch 2013).

A munkát vállaló nők a II. világháború előtt többnyire saját és mások háztartásában vagy ideiglenesen gyárban dolgoztak. Fizetett alkalmazottként a II. világháborút követően emelkedett meg a számuk, amely a lázas ipari fejlesztés munkaerőigényével és a gazdasági kényszerrel magyarázható (Belényi 2009), amelyet a Rákosi-korban egy erőteljes propaganda egészített ki. A nők többsége dolgozott, gondoskodott a gyerekekről és ellátta a háztartási, ház-körüli munkákat, amelyet az 1950-es években az áruhiány, a szegényes kínálat, a sorban állás nehezített meg (Pittaway 2008).

A dolgozó családanyai és háztartási feladatok ellátása gondos szervezést és időbeosztást igényelt az asszonyoktól. Az 1950-es években még a gyermekek ellátását biztosító intézményhálózat sem épült ki, a háztartások gépesítési foka is igen alacsony szinten volt. E téren az 1960-as évek hoztak változást, fokozatosan javult a háztartások felszereltsége és a gyermekellátást, gyermeknevelést biztosító infrastruktúra (Belényi 2009).

Fontosnak tartom megemlíteni a generációs különbséget a munkavállalás és az emancipáció terén, míg a Rákosi-korban a nők, az asszonyok nagy része külső kényszerek hatására vállalt munkát, addig a már ebben szocializálódott nők tudatosan vállalták ezt a szerepet és törekedtek az önálló jövedelemszerzésre (Belényi 2009). Ez a fajta tudatosabb női szerepfelfogás, önállóság – amely a munkára és a magánéletre is vonatkozott – az 1960–70-es években országosan közkedvelt táncdalfesztiválok női énekesei által sugallt képben és egy-egy dal szövegében is felfedezhető: Zalatnay Sarolta „*Nem leszek a játékszered*” vagy Kovács Kati „*Nem várok holnapig*”. Sőt még a férfi után vágyódó nő dalából (Fenyvesi Gabi) is a dühös, elszánt nőkép tükröződik: „*Hogyha megjössz, nagyszerű a kifogásod/ És én sajnos egy-kettőre megbocsátok,/ Meddig tart még bennem ez a türelem?/ Mikor mondom végre azt, hogy NEM? NEM!/Véget érnek majd a mesedélutánok,/ S hogyha nem, hát egyszerűen odébb állok,/ Unom ezt a bibliai szöveget,/ Bosszankodva mondom nevedet!*”⁴ – éneкли. Maguk az

4 Részlet Fenyvesi Gabi „Ádám hol vagy?” c. dalából. Az 1967-es Táncdalfesztiválon hangzott el.

énekesek, a dalszövegek és a hangszín is határozott, kezdeményező és magabiztos női képet sugallnak, olyan nőként, akik tudják, még a „túltengő” érzelmeik ellenére is, hogy mit akarnak, a passzív, a lírai és szerelmi bánattól szenvedő nőkép a múlté. Ehhez a „kemény” nőképhez remekül társul a hangszerelés, de még a női előadók gyakran darabos, szűk és minimális térhasználatra korlátozott mozgása is.⁵

A visszaemlékező, Király Erzsébet nem a korábban említett anyát és dolgozó nőt testesítette meg. Magánéletében a gyakori kiszolgáltatottság mellett állandó függetlenségi vágy, néha önérvényesítés, kezdeményező, lázadó attitűd jellemezte, amely azonban az 1970-es évek második felétől személyiségének totális torzulásához vezetett, alkoholizmussal és egyre gyakoribb öngyilkossági kísérletekkel. De élte, megélte és élvezte a pillanatot – minden balsorsa és szerencsétlensége ellenére –, amit egy Budapest méretű városban minden szemrehányás nélkül megtehetett. Szabadon, minden kötelezettség nélkül élte az életét, szórakozott, társaságba járt, ropta a korszakban divatos táncokat, és alkalmi kalandokat hajszolt. Ugyanakkor állandóan kereste a mélyebb emberi kapcsolatokat, a valakihez való tartozást, de képtelen volt ennek megteremtésére. Ez a fajta vad, öntörvényű nőtípus megjelenik Mátyus Aliz szociográfiájában is, a Göndör becenevű cigánylány ugyanezt a típust testesítette meg (Mátyus 1978). Mindkét esetben a családi, nevelési háttér, az egyének habitusa és a társadalmi körülmények is fontos szerepet játszottak.

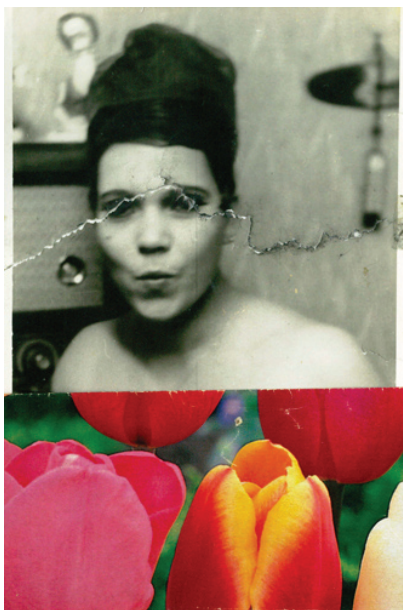
A tömegesen Budapestre került lányok sikeres városi beilleszkedésének egyik fontos csomópontja a házasságkötés volt, amely a korabeli szociográfiákban is megjelenik (Sulyok–Ember 1976). A lányok férjhezmeneteli stratégiái nyilvánvalóan a szexuális szokásokat is megváltoztatták.

„Később az albérletbe az öregasszony odavett két vidéki lányt. Ettől kezdve pokoli volt ott lakni. Ellopták a pénzemet, a ruháimat. Két testvér volt, mindketten terhesek, így akarták a pasijukat megfogni. Nekem meg, ha egy fiú megfogta a kezem és simogatott, ami nem tetszett, másnap írtam neki, hogy ennyi volt. Célt nem ért el nálam senki. Igaz, Laci meg is csókolt Szegeden, de nem simogatott. A két lány közölte velem, hogy ne játsszam az álszentet, mert tudják, hogy célt értek nálam. Csak később értettem meg, hogy ők mire gondoltak. Ez annyira megviselt, hogy elmentem orvoshoz, aki azt a szégyellnivalót mondta, hogy tegyem szét a lábam és közölte, hogy szűz vagyok és megkérdezte, hogy mi a panaszom. Mondtam neki, erről adjon papírt, hogy becsületsértésért följelentést tegyek, mire ő, hogy csak akkor adhat, ha a bíróság kéri, és újból megvizsgál. A szégyentől arra sem emlékszem, hogyan mentem haza. Végül sikerült elköltözni. Egy kolleganő ajánlott egy ősz hajút, gazdag, szép idős hölgynek, kétszobás, kertes háza volt, igen megkedvelt.” (Király 2015:42).

Eképp emlékezett vissza Király Erzsébet az első budapesti élményeire. Vajon a nagyvárosi miliő és normák hogyan változtatták meg alapvetően hagyományos értékrendjét, és a gyökértelenségéből fakadó kiszolgáltatottsága hogyan befolyásolta a viselkedését?

A szexualitás, a testiség egészen az 1970–80-as évekig tabutémának számított, azonban az 1970-es évektől a közbeszédben és a filmekben is egyre inkább megjelent az erről szóló diskurzus (Tóth–Murai 2014). A szocialista erkölcs alapvetően szemérmes és prűd volt. Arról azonban nem igazán tudunk, hogy az egyének valójában hogyan is élték meg szexualitásukat, nyilvánvalóan erről nem szívesen beszélnek a meginterjúvoltak,

⁵ A témában Dalos Anna: „Nem várok holnapig!” Egy feminista olvasat-kísérlet címmel tartott előadást „Könnyűzene – könnyű zene? Magyar populáris zene a 20–21. században” c. konferencián (2014. 01. 31. – 02.01.)

*Király Erzsébet 1960–70-es évek fordulóján készült
félmeztelen képe eredeti állapotban
(saját tulajdon)*

elhallgatnak, tabusítanak dolgokat, idealizálják a férfi–női kapcsolatokat. De feltételezhetően eltérő szexuális szokások és normák uralkodtak egy faluban, egy vidéki városban és Budapesten, amit természetesen az adott társadalmi közeg, közösség is befolyásolt.⁶ R. Nagy József északkelet-magyarországi munkáskolóniák lakóinak morálfelfogására vonatkozó vizsgálataiból kiderül, hogy a közösség tagjai nem éltek „erkölcstelen, szexuálisan szabados” életet. A közösség a házasságtörő férfit és nőt egyaránt elítélte, a házasságon kívüli szexuális kapcsolat nem volt jellemző a közösségre, a meginterjúvoltak nem igen tudtak beszámolni ilyen esetekről, és ebben az esetben is vezető pozícióban lévő munkásokról volt szó. Ebben a kisközösségben arra is volt példa, hogy az erkölcstelennek ítélt nőt kitiltották a településről (R. Nagy 2007). A Tóth Eszter Zsófia által meginterjúvolt munkásasszonyoknak fontos volt, hogy tisztességes, de egyben vonzó nőként tüntessék fel magukat, és határolódjanak el a városba került elzüllött, „rossz nő” sztereotípiájától. Bizonyos, magánéletre vonatkozó érzékeny kérdéseket tabusítottak, például a válás témáját (Tóth 2007).

A nőtörténet szempontjából általánosan megállapítható, hogy az 1945 utáni korszak fontos változásokat hozott. A társadalmi folyamatok, a politikai propaganda, az önálló keresőtevékenység mind-mind hozzájárult a „modern” nő megteremtéséhez, és ennek következtében a szocialista nők egyenrangúnak és egyenjogúnak élték meg tapasztalataikat (Joó 2005:49), ez kapott hangsúlyt önképükben. Ugyanakkor a családi munkamegosztás, a fizetések, bérek, munkahelyi pozíciók tekintetében messzemenőlegesen nem volt ilyen idillikus a kép. A megváltozott viszonyok közepette kialakult egy olyan nőtípus, amely a II. világháborút megelőzően a társadalmi konvenciók, erőforrások miatt szinte elképzelhetetlen volt. Király Erzsébet egyfajta átmeneti nőtípust képez a hagyományos és a modern nő között. Anyagi források híján és a korabeli lakáshelyzet miatt kiszolgáltatott volt, ugyanakkor döntéseiben ott munkált a lázadó és függetlenségi törekvés. A tanulmány további részében ezt a folyamatot mutatom be.

⁶ További vizsgálatokra lenne szükség, hogy a „leányanyaság” és az abortuszok száma miként alakult házasságon belül és házasságon kívül Budapest és a vidék viszonylatában.

SZERETŐK, FÉRJEK, LAKÁSOK, ALKALMAK ÉS KÉNYSZEREK

A tanulmányban felhasznált forrás írója minden kötöttségtől mentesen vall a maga és szoros társadalmi közegének szexuális szokásairól. Lényegében a férfiakkal való kapcsolatainak elbeszélése adja a visszaemlékezés szövegének gerincét. A visszaemlékező többször elmeséli, hogy számtalan férfi kezdeményezett vele kapcsolatot, fontos eleme a visszaemlékezés szövegének a szexualitással kapcsolatos őszintesége. „*Persze sok gondom volt a sráccokkal. Nagyon sokan hívtak randevúra, de ezt nem győzném leírni, azért egy-két emléket szeretnék lejegyezni*” (Király 2015:106). Király Erzsébet gyakori partnerkapcsolatai kialakulását az egyre bővülő baráti társaság, a növekvő szórakozási lehetőségek, valamint a gyökértelenségével összefüggő érzelmi és egzisztenciális szükség határozta meg. De ki is volt a visszaemlékező, a hagyaték tulajdonosa? Király Erzsébet egy gyáli házi-cseléd törvénytelen gyerekeként 1942 márciusában néhány napon került előbb a budapesti Magyar Királyi Állami Gyermekmenhelyre⁷, majd a nagyváradi intézetbe. Árva, vidéki lányként nőtt fel, később derecskei nevelőszülőknél, majd a hajdúnánási leányotthonban töltötte gyermek- és kamaszéveit. Barátnőivel a szegedi szövőipari iskolából Budapestre kerülve 1959-ben a Csillaghegyi Lenáruban kezdett el dolgozni szövőnőként, később híradástechnikai, nehézipari segéd- és betanított munkás volt. Az 1970-es évek első felétől a vendéglátóiparban helyezkedett el, előbb egy „felkapott” vendéglőben felszolgálóként, majd egyre alacsonyabb színvonalú, főképp VII., VIII. és XIV. kerületi kocsma alkalmazottjaként. A silány munkahelyek, problémás munkatársak következtében magánélete is egyre ziláltabbá vált, számtalan öngyilkossági kísérlete után, alkoholproblémák miatt, és egyik házasság szeretőjének sikeres öngyilkosságát követően beutalták pszichiátriai gyógykezelésre is. A rendszerváltás után nyugdíjasként megélhetési gondokkal küzdött, és kiskutyájával magányosan élt belvárosi lakásában.

Az 1960-as évek elején a Csillaghegyi Lenáruban dolgozók egy viszonylag zárt közösségben éltek, többnyire a környéken laktak, kölcsönösen segítették egymást, a fiatalok együtt fedezték fel a nagyvárost, és a szabadidőt is együtt töltötték:

„A gyárban hamar beilleszkedtünk, minden reggel 6-ra jártunk, délután 2-kor volt a váltás, kb. ezerkét-száz forint volt a havi fizetés, ebből fizettünk fejenként kétszáz forint lakbért. Mivel a görög lányokkal együtt jártunk mindenhová, így engem is úgy hívtak a fiúk, hogy kis görög lány. [...] Később megismerkedtünk az Sz. testvérekkel, Jenővel, öccsével, Janikával és barátaikkal. Eljártunk táncolni, a Duna parton volt az ...,⁸ a Hableány, a Tó vendéglő, később bejártunk a Flórián presszóba, a Menüettbe és környékére, aztán a Flórián tér és a Filatorigát között volt az Árpád-kert, ahol öt forintért ettünk túrós csuszát, és két forintért ittunk Bambit, vagy málnát. Így ismerkedtünk a világgal, az emberekkel, a fiúkkal. A gyárban is volt többször rendezvény, bál, ez nagyon tetszett. Mivel nem volt nylonharisnyám, hátul a lábam szárára szemceruzával húztam csíkot, és azt hitték, harisnya van a lábamon” (Király 2015:37).

Ebben az időszakban Király Erzsébet gyakran elutasítóan reagált a férfiak közeledésére. Viselkedését alapvetően a vidékről hozott minták határozták meg, a fiúkkal való kapcsolat, intimitás természetes módon egész gyermekkorától jelen volt, ezekre az epizódokra részletesen kitért a visszaemlékezésében. Ezeket a kapcsolatokat alapvetően – ahogy a paraszti közösségekben – bizonyos tiltások határozták meg és korlátok övezték:

⁷ BFL VIII. 1127 fond 428. doboz Magyar Király Állami Gyermekmenhely iratai.

⁸ Az itt feltüntetett szórakozóhely neve olvashatatlan.

„Nekem meg, ha egy fiú megfogta a kezem és simogatott, ami nem tetszett, másnap írtam neki, hogy ennyi volt. Célt nem ért el nálam senki. Igaz, Laci meg is csókolt Szegeden, de nem simogatott” – írta. A házasság előtti szexuális élet tabunak minősült, és fontos volt a szüzesség megőrzése, erre egyértelműen utal a korábban idézett szöveg. Aztán az előző részben felidézett, nőgyógyással kapcsolatos eset után dacból, dühből és vélhetően kíváncsiságból is fakadóan és a környezet hatására az egyik alkalommal maga kezdeményezte az első szexuális kapcsolatát:

„Elhatároztam, hogy a Kioszkban, aki a legjobban táncol, azzal éjjel elmegyek. Felkért egy vörös hajú György nevezetű fiú. Megittam egy Bonbonmeggy likőrt, aztán közöltem vele, hogy az övé akarok lenni, de rögtön meg is bántam, mert úgy rám tapadt, mint egy pióca. Mikor mentünk az utcán, közöltem vele, hogy meggondoltam magam, de sajnós nem engedett el. Bevitt a sötét szobájába és nekem rontott. Jajgattam, de nem sokat törődött vele. Iszonyú undorral hagytam ott, de másnap jött és sokáig zaklatott, hogy menjünk a Gellért-hegyre. Gondoltam, világos nappal ott nem bánthat. Mikor odaértünk, rengeteg szerelmes volt itt-ott a bokrokban. Elkezdett ráncigálni, én gyors mozdulattal rohantam lefelé, mint az örült, több helyen undorító alakok mutogatták magukat, mitől még rémültebben rohantam le a Gellért-ről. Mivel a táskám nála maradt, így nem tudtam jegyet venni, és gyalog, letörten indultam haza. Útközben többen megjegyezték, milyen szép lány. Gondolom azért, mert abban a testhezálló ruhában voltam, amit még Szegeden kaptam, és biztos az arcom is piros volt az izgalomtól. Még egy kislány is utánam szólt: milyen szép a néni, miért szomorú, stb. Végre nagy mérgesen hazaérkeztem, a táskám már otthon volt, és a fiú azt mondta, hogy nem tudja, hol vagyok. Utána még sokáig nem hagyott békén, ígérte, hogy megtanít motorozni. Elmentem vele, mert azért egy kicsit tetszett nekem, csak a viselkedése nem.”

Ebben a történetben a korábban már említett „rámenős”, erőszakos férfiviselkedés és a vidéki hagyományos normákhoz igazodó női attitűd ütközött. Király Erzsébet előbb csak az öltözékében, külsőségeiben, aztán a viselkedésében is alkalmazkodott a férfiak elvárásaihoz. A történetek után előbb egy-két kaland adódott, majd egyre sűrűbbek lettek Király Erzsébet életében a férfiakkal való kapcsolatok.

Király Erzsébet a saját „rosszlányos” viselkedésével teljesen tisztában volt, és reáisan értékelte a cselekedeteit.⁹ Első házasságkötését megelőző estére is így emlékezett vissza: „Lefekvésem előtt elgondoltam, hogy már huszonnégy éves vagyok, és be kell fejeznem a szélhámosságomat” (Király 2015:67). Azonban már a visszaemlékezés legelején az egész élettörténetére és döntéseire vonatkozóan is leszögezi, hogy: „Meg kell mondjam, kedves naplóm, hogy nagyon buta gyerek voltam, emiatt sok bajom is volt, és ez a butaságom követett végig egy életen át.”

Király Erzsébet életében a normák lazulásához az is szervesen hozzájárult, hogy a Szegedről felkerült és a Csillaghegyi Lenárgyárban dolgozó szövőlányok csoportja feloszlott:

„Ilyen ketten maradtunk a Rómain, Szultána és a Paszkalina elmentek Iváncsára, Éva is eltűnt. Ilyen bejártuk a város minden szórakozóhelyét. Az Országház étteremben egyszer felkért egy néger fiú, de zavaromban nem tudtam vele táncolni és alig vártam, hogy lekérjenek tőle, persze Ili ezen jót nevetett.” (Király 2015:45)

Majd nem sokkal később Király Erzsébet is otthagyta a csillaghegyi üzemet. Ezzel összefüggésben két

⁹ Többek között ez az önreflexív attitűd is az írás érdemei közé sorolandó.

fontos befolyásoló tényezőt kell megemlíteni, egyrészt a szórakozási-kikapcsolódási lehetőségeket, másrészt a rendezetlen és embertelen lakásviszonyokból fakadó, kényszer-szülte megoldásokat. A szórakozási lehetőségek és a társadalmi közeg befolyásolása mellett több esetben a rozoga albérlet elvesztése, a kétségbeesés miatt, hogy nincs hol aludnia is a férfiakhoz űzte hosszabb–rövidebb ideig.

Nagy Feró híres dalának refrénje „*Nyolc óra munka, nyolc óra pihenés, nyolc óra szórakozás*” hűen tükrözi a korszakot. Sok esetben az ideiglenes lakóhelyként szolgáló, többnyire külvárosi szűk, sötét és dohos szenes pincék, fáskamrák és „sufnik” űzték lakóikat az eszpresszók, kocsmák, cukrászdák és strandok világába:

„Később llyel a sok csövezés után találtunk egy helyet az Aquincumi Múzeum mellett a Hableány vendéglő közelében. Egy öregember meg a lánya lakott együtt, akik bérbe adtak nekünk egy kátránypapír tetejű, kb. kétszer kettő négyzetméteres földes vityillót, amit szenes kamrának használtak előtte. Egy borzalmas rossz ágy, egy vacak kályha volt benne, más nem is fért el. Ruháinkat az ágy szélére pakoltuk, nem sok volt. Az öreg kétszáz forintot kért tőlünk fejenként. Az ajtón még kilincs sem volt, semmiféle zár, egy kővel zártuk éjjelre az ajtót. Később odajártak a haverjaink, barátnőink. Sokat hülyéskedtünk, még az öreg lánya is közénk jött, de senki nem tárgyalt vele, olyan csúf volt szegény. Én legtöbbször meló után hazaérve átöltöztem bikinire és mentem a Duna-partra csavarogni, táncolni az alsó Béke kerthelyiségébe a haverokkal. Sok új fiút is megismertem, de ezeket nem győzném mind leírni. A lényeg, hogy büszkeségemből soha nem feküdtem le senkivel. Jött a tél, majd megfagyunk llyel éjjel. Eriktől kaptunk egy rossz dunyhát, azt ráncigáltuk magunkra. Gyakran a nagy hófúvástól alig bírtuk kinyitni a rozoga ajtót, aztán siettünk a munkahelyünkre. Valahogy átvészeltük a telet, nyáron jártunk továbbra is strandra, kerthelyiségbe, bárókba.” (Király 2015:51)

A szórakozóhelyek – szinte napi szintű – látogatása következtében némi alkohol elfogyasztása után és tánc közben rengeteg futó barátra, ismerősre tett szert. Ameddig Csillaghegyen élt és dolgozott, az ottani gyári közösség valamifajta védelmet jelentett számára és a vidékről felkerült lányok számára. Többször beszámolt a közösség segítő szándékáról, akár egyszerűbb segítségnyújtásról, akár öngyilkossági gondolatról volt szó:

„Sajnos volt időszak, mikor Évikével gyengeség lett úrrá rajtunk, valahogy nem találtuk a helyünket és kimentünk a hév megállóba, hogy elé vetjük magunkat. A gyárban ezt megtudták és jobban ránk figyeltek, de mi szívtuk az Ötéves tervet és a Sport cigit – minden nap vettünk négy-öt szál cigit”¹⁰ (Király 2015:38).

Király Erzsébet életében árva lányként különösen fontos volt a támogató közösség, de emellett a gyár által szervezett szabadidős programok és kirándulások is. A visszaemlékező a Csillaghegyi Lenáruban töltött rövid idő után nagyobb textil- és híradástechnikai gyárakban dolgozott, ahol az üzemi közösségnek már nem volt központi szerepe az életében.

Király Erzsébet egy kis ideig volt egy leányotthon lakója, ugyanis többnyire külvárosi és a fővároshoz közeli települések – Csillaghegy, Óbuda, Budaörs, Gyál, Törökbálint – albérleteiben lakott. A leányotthon a gyakran igen rossz állapotú albérletekhez és a fedélnélküliséghez képest valamifajta biztonságot nyújtott, ugyanakkor Király Erzsébet is hangsúlyozta, hogy nem szeretett az otthonban lenni. Az esetében az árvaságából fakadó gyermekotthoni előélete is befolyásolta döntését – menekülés ebből az életformából, stabilitás és állandóság

¹⁰ A fiatalkori öngyilkosság és a család, valamint a rokonság hiánya közötti összefüggésről lásd: Kopp Mária – Skrabski Árpád (1995) Magyar lelkiállapot. Budapest: Végeken.

keresése és a beilleszkedés –, és egy férfihez költözött. A gyári, leányotthoni közösség tagjai a nagyvárosban védelmet, biztonságot nyújtottak egymásnak, ugyanakkor szélsőséges esetekben a lányok beilleszkedését gátolta a „nyájszellem”: „Egyszer rájönnek, hogy pártában maradtak. Vénlányok. Egymást okolják, összevesznek, követelik, hogy azonnal költözhessenek szét. Szétköltöznek, de a szállóban, a gyárban csak egymásba botlanak. Lépten-nyomon veszekednek, verekednek. Legutóbb a hetek. Egyikük inni kezdett. Nagyon. Elitta a keresetét, nem járt be dolgozni. Ha bement, géphez nem lehetett engedni. Elküldték a gyárból, innen is el kellett mennie. Nem tudom, mi lett vele. Egy másikuk a Makk Hetes söntésben árulta magát. Nem a pénz kellett neki... A gyárban figyelmeztették, erre kilépett. A többiek néhány hónap alatt férjhez mentek. De hogyan? Az első férfihez, akit elhurcolhattak a tanácsra. A legszebb lány közülük az öreg Jóskaéhoz, aki a portás a gyárban, alacsony, dadogós, féllábú ember. Egy másik a Makk Hetes törzsvendégéhez, egy alkalmi munkából tengődő iszákoshoz. A harmadik egy szellemi fogyatékoshoz, és így tovább...” – összegezte tapasztalatait az egyik leányotthon igazgatónője (Sulyok 1976).

Király Erzsébet esetében ez az elköltözés erőszakot és öngyilkosságot eredményezett:

„Pár nap elteltével kerestek a leányotthonba és értem jöttek a gyárba azzal, hogy mind a kettőnkkel beszélni akarnak. Egyébként Sz. Lajosnak hívták. Nemigen akart velem jönni, de azért elmentünk. Megígérte a nevelőnőknek, hogy vigyázni fog rám, így vesztetre elengedtek. Elvárta volna, hogy főzök neki, de nem tudtam. Egyszer vettem csirkelábat és megfőztem sós vízben, nekem ízlett, ő azonban kiöntötte. Egy barátnőmtől kaptam egy macskát, azt a harmadik emeletről az ablakon kihajította. Hallották vitánkat a tanárok, hisz csak egy ajtó választott el minket tőlük. Mikor a Lajos nem volt otthon, a tanárnő elmesélte, hogy a Lajosnak nincsenek szülei, magányos stb. Igyekeztem kedves lenni hozzá, de sajnos nem tetszett a közeledése. Ő természetesnek vette, hogy kedve szerint használhat. Sokat veszekedtünk. Elvette a lakáskulcsot, mert egyszer magamra engedtem a gázt, már félig alélt voltam, mikor bevonszolt az ágyra, mit sem törődve állapottommal. Elvégezte rajtam a dolgát és trágár szavakkal hagyott az ágyban.” (Király 2015:58)

Az emléktöredékből jól látszik, hogy a lakásért cserébe a férfi a háztartás ellátását és szexuális szolgáltatást várt el. Király Erzsébet a kiszolgáltatott helyzetében öngyilkosságot kísérelt meg, végül otthagya a férfit. Amikor nem volt hol aludnia, többnyire ismerőseinél, barátainál kapott fekhelyet. Volt olyan eset, amikor végképp nem volt hová menni és a Nyugati-pályaudvaron húzta meg magát, ahol aztán újabb ügyekbe bonyolódott:

„Nem volt mit tenni, egy ismerőshöz betettük a cuccainkat és kezdtünk a városban csavarogni. A hapsik fizettek, utána meg leléptünk. A Nyugatiban aludtunk, a végében, megmosakodtunk és mentünk dolgozni. Közben az órámat kölcsönkérte egy csaj, többé nem láttam. Aztán egy csaj megengedte ötszáz forintért, hogy egy éjszaka ott aludjak nála. Közben Ili palizott, sokszor elkerültük egymást. Egy fiú el akart vinni magához, de az Árpád híd partjánál jobban akart lenni velem, de ebbe nem egyeztem bele, ezért össze-vissza rugdosott és otthagyt. A Duna-parton találtam egy nagy henger betont, odabújtam és elaludtam, hajnalban majd megfagytam.” (Király 2015:50)

Király Erzsébet társadalmi közegében nem volt egyedülálló ez a fajta szexuális magatartás, több női ismerőse és barátnője viselkedése kapcsán megfigyelhető a memoár alapján. Ezek a történetek arról tanúskodnak, hogy sok esetben a nagyvárosi nehéz, szűkös, és ebből fakadó instabil léthelyzetük miatt egyetlen tőkájüket, a nőiségüket, a testüket használták. Ezt egyfajta túlélési stratégiaként is értékelhetjük, de mindeközben egzis-

tenciálisan, és feltételezhetően érzelmi is kiszolgáltatottakká váltak a férfiaknak, és több esetben erőszak áldozatává is.

Király Erzsébet korábbi számos kalandja ellenére igyekezett a kor norma-elvárásainak megfelelni és 22 évesen férjhez ment, házassága azonban nem sikerült. Ezt a visszaemlékező a férj „léhaságával”, kicsapongó életmódjával magyarázta, ugyanakkor válaszreakcióként ő is ezt a viselkedést vette fel a házasságban. A szexuális magatartás terén is elsajátított bizonyos férfias viselkedési mintákat, gondolok itt az általa megfogalmazott válaszreakciókra:

„Közben telt az idő. Gyuri nem dolgozott, nőkhöz járt. Bevittem dolgozni a Rádiótechnikai Gyárba. Betanult esztergályozni. Ott sok olyan lány volt, aki présgépen dolgozott. Kikezdett velük, de engem nem érdekelt, mert nekem is volt partnerem. Ahányszor nem jött haza, annyiszor csaltam meg én is.” (Király 2015:78)

A szabadabb női szexuális élethez az engedélyezett terhesség-megszakítás és az 1970-es évektől elterjedő fogamzásgátló tabletták is hozzájárulhattak. Király Erzsébet a házassága során kétszer, házasságon kívül egyszer esett teherbe, de nem vállalta a szülést. Döntését elsődlegesen a saját árva sorsából adódó félelem – hogy a születendő gyermeke is arra a sorsra jut, mint ő – motiválta és feltételezésem szerint a gyerekekkel járó kööttségeket sem vállalta:

„Kéthónapos terhességem miatt állandóan hányingerem volt. Elmentem a gondozóba és kértem a terhesség megszakítását. Anyósom letérdelt elém és mondta, hogy ez az első unokája, csak hagyjam meg a gyereket és ők felnevelik. Ez betette a kaput. Azt hiszem, hogy ezért megütöttem, azt gondolta, ha engem eldobtak, akkor én is képes vagyok ilyenre. Emiatt a viselkedés miatt határozottabbá vált bennem a döntés, hogy inkább a terhesség megszakítása, mint hogy elvegyék tőlem.” (Király 2015:69)

Első válása után egyik jó módú házas szeretőjétől lett terhes, aki támogatásáról biztosította, már csak azért is, mert a feleségének nem lehetett gyermeke, de ebben az esetben is a terhesség-megszakítást választotta:

„Pár hét elteltével közölte velem, hogy van egy maszek orvos és elvisz hozzá. Szemrehányó szavakat vágott hozzám, hogy mitől félek, talán attól, hogy elveszi tőlem, vagy nem bírom felnevelni, pedig ő hajlandó volna támogatni. Nem érdekelt, mit mond, csak mihamarabb meg akartam szabadulni a babától.” (Király 2015:99)

Az első, aztán a második férj elhagyásában, a férjzett név lemondásában és a megcsalásra adott válaszreakcióiban megnyilvánuló függetlenségi és lázadó attitűdje és vállalt abortuszai ellenére azonban mindenfajta érzelmi terjengősségtől mentesen, nagyon is megrázóan fejezi ki az anyai érzés átélésének hiányát is, amely az identitásának is egyik központi eleme: *„Többet az életem során nem került kezembe semmilyen baba.”¹¹* Talán épp ez a hiány járult hozzá ahhoz, hogy Király Erzsébet a visszaemlékezésében számtalanszor hangsúlyozza női mivoltát, nőies idomait: *„Egyszer csak elmaradt, de előtte llyel bevittük a kis szobánkba és a Kornél elemclámpával gyönyörködött a melleimbe, és azt suttozta, hogy ilyen gyönyörű körte melleket még életébe nem látott.” (Király 2015:49)* Nyilvánvalóan a testének ehhez a fokozott hangsúlyozásához hozzájárult az is, hogy ez volt az egyetlen tőkéje és értéke.

Király Erzsébet a válás után még a férje nevét sem volt hajlandó viselni a korszakban bevett szokás ellenére sem, pedig még anyósa is kérte, hogy ne mondjon le a név viseléséről:

¹¹ A hagyatékában számtalan ismerőse és barátnője kisgyermekének fotóit megőrizte.

Király Erzsébet az 1970-es évek elején
(saját tulajdon)

„A tárgyalás végére nem kívántam viselni tovább a férjem nevét, mire az anyósom odaszaladt hozzám, térdén állva könyörgött, hogy viseljem csak tovább. Úgy látszik, elfelejtette, hogy számtalanszor a fejemhez vágta, hogy én csak a név viseléséért mentem a fiához. Mivel tudtam azt is, hogy a csajt el kell vennie, nem akartam osztozni a név viselésén, büszkén háritottam el. Végül a bíróság szólt rá, hogy hagyjon békén a nevükkel.” (Király 2015:82)

A korszak emancipációs politikája és az 1952-es családjogi törvény¹² ellenére Király Erzsébetnek a leánykori név visszavétele a későbbiekben több kellemetlenséget okozott: egyrészt az új igazolvány-igénylésnél faggatták válása okairól, majd pedig a gyárban jelentett problémát az, hogy nem a férjezett nevén szerepelt. A szövegből sajnos nem derült ki, hogy a leánykori név visszavétele miben jelentett nehézséget az üzemben. Feltételezhetjük, hogy a személyi nyilvántartások miatt, vagy inkább a gyári közösségen belül Király Erzsébet számára ez egyfajta presztízsveszteséget jelenthetett. A második válása után már nem mondott le a férje nevééről, hanem azt élete végéig viselte.

Az 1970-es évektől a vendéglátóiparban helyezkedett el mint pincér, felszolgáló, majd pultos, saját bevallása szerint az 1980-as években szinte nem volt olyan kocsmában a fővárosban, amelyikben ne dolgozott volna. Döntését közvetlenül az egyik kollégájának az ösztönzése motiválta. Feltételezésem szerint azonban fontosabb szerep jutott a nehéz gyári munkának és annak, hogy volt egy olyan időszak az életében, amelyben az üzemi munka mellett még vendéglátós munkát is vállalt. E munkahelyi környezetváltás következtében nőtt a férfi ismerőseinek köre, és még inkább szabados életet folytatott, fokozottabb alkoholfogyasztással és sűrűn változtatott partnerkapcsolatokkal. Második házasságát ténylegesen az egzisztenciális kényszer szülte, második férjéhez csupán azért ment hozzá, mert korábban egy súlyos műtéten esett át, részegeskedése miatt nem volt munkahelye és lakása sem. Azonban a házasságkötés utáni folyamatos konfliktusok, a férj iszákossága, durvasága és féltékenysége miatt titokban elszökve költözött Ecsere egyik albérletébe, ahol aztán a 1970-es évek végétől

¹² A családjogi törvény 1952-től biztosította azt a jogot, hogy a nők a házasság után is használhassák leánykori nevüket. Gyakran azonban még a válás után sem mondtak le férjezett nevükről.

élete a szeretőkről, az alkoholizmusról és a sikertelen öngyilkossági kísérletekről szólt. Király Erzsébetet ugyan egzisztenciális problémái kényszerítették a második házasságába, de a férj agresszív és erőszakos viselkedése miatt a kötelék nem jelentett jobb alternatívát a szűkös egyedülálló léttel szemben.

A visszaemlékező többször beszámolt arról, hogy ő egyenlítette ki férje tartozását, vagy a házastárs kisebb összegeket ellopott tőle. Így e két tényező semmifajta gátló erővel nem bírta arra nézvést, hogy visszatartsa a felvállalt egzisztenciálisan és érzelmileg nehezebb, de független élettől.

Az 1970-es évek végén még egy a bíróság által is kivizsgált nemi erőszakot¹³ is elkövettek a visszaemlékező ellen. A Monori Járás Ügyészség és a Pest Megyei Bíróság mutatókönyvében feljegyzésre is került a Király Erzsébet ellen, az 1970-es évek végén elkövetett magánlaksértés és nemi erőszak. Erről az esetről így ír:

„A H. egyszer beállított és megfenyegetett. Be kellett zárnom a boltot és ott megerőszakolt. De ez sem volt elég, a lakásomon is felkeresett, arra hivatkozott, hogy a G. rábízott. Ki akartam zavarni, mikor egy piros nyelvű bicskával elsuhintott az arcom mellett, és még mellbe is szúrt, de szerencsére nem volt veszélyes.” (Király 2015:140)

Az ilyen esetek száma valószínűleg magasabb volt a korabeli statisztikai adatoknál, hiszen csak az itt vizsgált életút esetében, a korábban felidézett nemi erőszakot megelőzően is említ a saját életéből erőszakos nemi közöselésre vonatkozó esetet:

„Történt egy nyári délután hazafelé menet a patak partján, már majdnem hazaérve a munkámból, hogy hirtelen egy fiú bukkant elé, aki közölte velem, hogy a HÉV-en nagyon megtetszettem neki és követett. Kérdeztem tőle, hogy mit akar, és már el is kapott. Legurultunk a patak partjára, a csalán összecsipkedett bennünket. Kiabálni akartam, mire ő egy bicskát tett a nyakamra. Annyira meg voltam ijedve, hogy egy zabszem sem fért volna belém. Ráncigálta a szoknyámat, mire én nyugodtságot színelve közöltem vele, hogy ne itt világos nappal, itt lakom és oda bejöhök, mire elengedett és száz forintot erőltetett a kezembe és szorosán követett. A kocsonya nem remegett annyira, mint én. A kerítéshez érve szerencsémre az udvaron volt az a csúf csaj egy nagy dagadt rendőrrel. A pénzt gyorsan ledobtam és rohantam egyenesen az ő konyhájába. A nagy ijedségtől pár perc lihegés után közöltem velük, hogy mit akar tenni velem az a krapek. A dagadt kicsit megnyugtató, de a csúf csaj olyan hülyén nézett rám, mintha irigyelne. Remegve és bosszúsan mentem be a viskóba és eldőltem a rozoga ágyra úgy, mintha jól fejbe vertek volna. Azon a délutánon nem mozdultam ki és idegileg kiborulva el is aludtam. Másnap a dagadt rendőr rám ijesztett azzal, hogy ez a krapek örült, ő ismeri és, hogy azt üzente, nem nyugszik, míg meg nem öl, és jobb ha elmegyek.” (Király 2015:52–53)

Az itt bemutatott forrás alapján feltételezhető, hogy ebben a társadalmi közegben mozgók, a külvárosi részekben élők jobban ki voltak téve az ilyen típusú támadásnak, és valószínűleg a szűkre szabott prostitúció is hozzájárult az erőszakos nemi támadásokhoz.

Király Erzsébet életében az 1980-as évek végére egyre ritkábbak lettek a szexuális kapcsolatok, egyrészt megöregedett, másrészt saját bevallása szerint félt az AIDS-től:

¹³ Az erőszakos nemi közöselésre vonatkozó statisztikai adatokat átnézve megállapítható, hogy a feljelentett személyek vagy ismertté vált bűncselekmények csak az 1973–74-es évben haladták meg a 200-at Budapest vonatkozásában, az elítéltek száma az 1970, 1971, 1972 és 1974-es évben emelkedett 100 fölé, egyébként enyhe ingadozást mutat 37 és 98 között (Budapest Statisztikai Évkönyve 1970–1989).

„Minekután így szórakozgattam a város minden jó helyén, megengedtem, hogy néha hazakísérjenek, hogy fizessék a taxit, de nemigen engedtem közel hozzám őket, mert féltem ettől a vírustól, ami mostanában jött divatba. Például az AIDS fertőzés, ami Afrika egyes országaiban megtizedeli a heteroszexuális lakosok számát, 2000-re az AIDS évszázadunk legnagyobb járványos betegségévé válhat.” (Király 2015:168)

Így öregségére megmaradtak neki az otthoni magányos esték, az 1990-ben kiutalt VII. kerületi tanácsi lakásban a kiskutyája, és napközben a nyugdíjas szomszédok társasága.

HOL, HOGYAN, KIVEL?

Az itt idézett részek szemléltetni próbálták, hogy milyen társadalmi miliőben élte Király Erzsébet az életét, és milyen szexuális viszonyokba keveredett. Az idézett részek csak töredékét tudták bemutatni hosszabb-rövidebb ideig tartó szexuális kapcsolatainak. Visszaemlékezése alapján különböző korú, foglalkozású férfiakkal létesített szexuális kapcsolatot: az amatőr szaxofonossal, a színésznek készülő fiúval, a segédmunkással, a jónevű építész mérnökkel, a Nyugati-pályaudvaron strázsáló rendőrrel, a magyar származású, hazalátogató amerikaival, a gyári kollégákkal, a „háziúrral”, a főnökkel és a nemi erőszak kapcsán elrendelt tárgyalás bírójával is:

„Idegeim kezdték felmondani a szolgálatot. H. megbecstelenítése és a félelem 1978. februártól szeptemberig tartott. Az utolsó tárgyalás előtt felkeresett egy motorbiciklivel közlekedő, bőrkabátos szimpatikus fejjel, aki igazolta magát, és kérte a részletes történeteket a H.-val való kapcsolatáról. Közben vedeltem a vodkát és őt is megkínáltam, meglepetésemre mosolyogva elfogadta. Miután idegesen végigmondtam mindent, még azt is elmondtam, hogy ezt a rézből készült szarvast is el akarta tőlem venni, amit a G. örök emlékül készített nekem. Közben beesteledett, és a vodka hatására lefeküdtünk. Reggel elgondolkodtam a történeteken és azzal nyugtattam magam, hogy a H. szennyes viselkedése után egy tiszta kapcsolat történt velem. Az 1978. szeptemberi tárgyalásra elkísért a Vörös, rendes neve János, aki arra gondolt, hogy nem árt tárgyalás előtt egy pár konyakot lenyelni. Mit mondjak, nem volt hasznomra. Mikor előke-rült a piros nyelvű bicska, az ájulás környékezett. Aztán következett egy katonai fénykép a G-ről, melyet a H.-val egyszerre kaptunk, de végül átengedtem neki. Teljesen erőtlenné váltam és szünetet kellett tartani a rosszullétem miatt. Érdekesnek tűnt a tárgyalás. Mintha semmi kapcsolat nem történt volna a bíró és köztem, úgy vezette a tárgyalást. Száz százalékos határozat nem született, azután másoktól tudtam meg, hogy a H.-t egy évre lecsukták.” (Király 2015:141)

Ezek a férfi–nő kapcsolatok gyakran röpke, vélt vagy valós érzelmekkel jártak. Király Erzsébet magára a fizikai jóérzésre, illetve az ezzel kapcsolatos negatív érzéseire is rendszeresen kitért. Bevallása szerint egyszer a saját erős szexuális ösztöneinek nem tudott ellenállni és:

„Útközben nagyon furcsa érzésem volt. Nem engedtem, hogy hazavigyen. Valahol otthagyta a kocsit és elvittem olyan külterületre ahol senki nem lát. Nagyon meglepődtem magamon, mert szinte rámásztam erre az idegenre.” (Király 2015:92)

Az együttlét többnyire a szexuális aktus idejére korlátozódott. A helyszínt tekintve, gyakorlatilag bárhol sor kerülhetett rá: lakatlan területen; üres, lakhatatlan lakásban; a férfi lakásán és a saját szegényes albérletében.

Az első férjével még házasságuk előtt, a férj egyik barátjának albérletében került sor az első közös éjszákára. Az ezzel kapcsolatban idézett rész sokmindent elárul az ebben a társadalmi körben gyakorolt nemi kapcsó-

latok szabadosságáról, de egyben a szűkös lakáslehetőségekről és a férfiak „stratégiájáról” is:

„Kijelentette, ahhoz, hogy elvegyen feleségül, előbb övé kell, hogy legyenek. Túlzottan nem ijesztett meg, hogy elvesz vagy sem. Gondoltam, ha nőhiánya van, hát legyen. Kiderült, hogy Törpe is Törökbálinton lakik, menjünk hozzá. Kocsz meg a Törpe a földön aludtak, mi meg az ő koszos ágyában. Gyuri elvégezte a dolgát, de ő nem törődött azzal, hogy jó-e nekem vagy sem. A földön a mocorgást Gyuri vette észre és nevetve rájuk szólt, mire megkérdeztem, hogy mi bajuk van? Melyre azt a választ adta, hogy ahhoz vannak szokva, hogy bármelyik nővel volt, mikor végzett a nővel, továbbította nekik, de megnyugtató, hogy velem ezt nem teszi meg és újból rájuk szólt, hogy maradjanak nyugton.” (Király 2015:65)

Király Erzsébet egyedi történetén keresztül nyomon követhetjük, hogyan változtak meg a szexuális szokások bizonyos periférikus társadalmi körökben, de egyben arról is képet kaptunk, hogy a túlélési stratégiák, a kényszerek és a mikrokörnyezet ezt hogyan befolyásolták. Az esettanulmány kapcsán fontos hangsúlyoznom, hogy hánytatott sorsa és ebből eredő kiszolgáltatott helyzete és erős függetlenségi attitűdje determinálták választásait. Sok esetben a reakciói is bosszúból és dühből fakadtak. Például első férjével, aztán szeretőivel is kölcsönösen megcsalták egymást. A szexuális alkalmak is többnyire csupán a fizikai testek találkozásai voltak, erről árulkodik egyértelműen ezzel kapcsolatos gyakori szóhasználata: *„elvégezte a dolgát”* és *„jóban voltunk”*, sőt több esetben arról tesz említést, hogy a férfiak szabadon használták a testét. A visszaemlékező életében mintha ugyanaz köszönne vissza, mint az 1970-es évek filmművészetéből: kiüresedett, érzelemmentes, rideg emberi kapcsolatok, az egyéneknek vannak lehetőségeik, mégis mozgásterük (Gelencsér 2002). A sodródó, válságba jutott emberek kapcsolataiban a szexualitás is csupán *„az egymásra mászás örömtelen, kettős rángatózása.”* (Tóth–Murai 2014:130)

Összegzésképpen Király Erzsébet szerelmi és szexuális viszonyairól elmondható, hogy az ezzel kapcsolatos viselkedési normákat kezdetben a vidékről hozott minták határozták meg. E tradicionális viselkedési mintáknak még úgy is fontos szerep jutott, hogy a visszaemlékező nem egy hagyományos családi közegben nőtt fel, hanem nevelőszülőknél és gyermekotthonokban. Ezek a viselkedési formák azonban a nagyvárosban, a társadalmi közeg, barátok, ismerősök és a kényszerhelyzetek következtében feloldódtak. Ezáltal a bemutatott folyamat egyben lenyomata a nagyvárosi szocialista társadalom mélyrétegeibe végbemenő átalakulásnak, a normák megváltozásának is. Férfi–női viszonyaiban sok esetben a kiszolgáltatottságnak volt döntő szerepe, de párkapcsolatai során bizonyos, inkább férfiakra jellemző szexuális viselkedési mintákat – mint pl. a gyakori partnercsere – is felvett. Ugyanakkor válása után, elvált nőként más társadalmi megítélés alá esett viselkedése, mint hajadon lányként, és ez is befolyásolta a férfiakkal kapcsolatos magatartását. Ezt tovább fokozta az 1970-es évektől munkahelyi közege, a vendéglátóhelyek világa. Emellett a visszaemlékező habitusa, sajátos döntései, sodródásai, a családi kapcsolatok hiánya mind-mind hozzájárultak a bemutatott, igen szabados szexuális élethez. Az élettörténet specifikussága mellett azonban a korabeli szociografikus irodalomban és a szakirodalomban rendszerint megjelenik a „rossz nő” képe, általában úgy, mint akitől az életüket elmesélő nők megkülönböztetik, elhatárolják magukat: *„A szálló elég jó, mert nem kell érte fizetni egy fillért se, csak vannak itt rosszabbfajta nők is, akik nem valók miközénk.”* (Pogány–Rádics 1958:19) Ez alapján joggal feltételezhetjük, hogy a fővárosba vándorolt nők egy része hasonló túlélési stratégiákat alkalmazhatott. E folyamatok mélyebb és alapos megértéséhez azonban további kutatásokra és vizsgálatokra lenne szükség.

HIVATKOZÁSOK

- Bartha E. (2012) „Ezen a szállón szinte minden megszűnt, ami korábban valamifajta többletként volt jelen.” Munkásszállók, szociális jogok és legitimáció a jóléti diktatúrákban. *Korall*, 49, 58–81.
- Belényi Gy. (2009) *Az állam szorításában. Az ipari munkásság társadalmi átalakulása Magyarországon 1945–1965*. Szeged: Belvedere.
- Balázs L. (2009) *Amikor az ember nincs es ezen a világon. Paraszti nemi kultúra és nemi erkölcs Csíkszentdomokoson*. Csíkszereda: Palas Akadémia.
- Ginzbur, C. (2010) *Nyomok, bizonyítékok, mikrotörténelem*. Budapest: Kijárat.
- Csernák J. (1994) Újabb tendenciák a házassági viszonyok alakulásában, *Demográfia* 3–4, 298–314. Elérhető: http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Demografia/1994_3-4/Csernak.pdf [Letöltve: 2015-02-05].
- Gelencsér G. (2002) *A Titanik zenekara. Stílusok és irányzatok a hetvenes évek magyar filmművészetében*. Budapest: Osiris.
- Grexa I. (2014) Egy vidéki kislány Pesten. A nagyvárosi normakövetés és normaszegés egy élettörténeten átszűrődő szövege. *Fons*, 2, 241–264.
- Horváth S. (2004) *A kapu és a határ. A mindennapi Sztálinváros*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Horváth S. (2005) Titkos kéjnők és úrifrankák. Prostitúció Sztálinvárosban. In Palasik M. – Sipos B. (szerk.) *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 288–299.
- Joó M. (2005) Simone de Beauvoir és a posztoszocialista helyzet. In Palasik M. – Sipos B. (szerk.) *Házastárs? Vetélytárs? Munkatárs? A női szerepek változása a 20. századi Magyarországon*. Budapest: Napvilág, 39–54.
- Király E. (2015) *Kedves naplóm. Egy munkásasszony emlékei*. (A tanulmányt írta és a szöveget gondozta Grexa Izabella.) Budapest: Corvina.
- Kohut T. (2008) „Erkölcsei téren ma már a szállókon rend van” Mindennapi élet a szocialista korszak munkásszállásain. *Korall*, 32, 60–77.
- Mátyus A. (1978) „Végtelen óta folynak a percek...” Lányok a munkásszállón. In Pelle J. (szerk.) *Írószemmel 1977*. Budapest: Kossuth, 149–175.
- Pistur V. (2008) A szingli lét dilemmái. In Bakó B. – Tóth E. Zs. (szerk.) *Határtalan nők. Kizártak és befogadottak a női társadalomban*. Budapest: Nyitott Könyvműhely, 201–225.
- Pittway, M. (2006) A magyar forradalom új megközelítésben. *Eszmélet*, 72, 11–31.
- Pittway, M. (2008) Visszavonulás a kollektív tiltakozástól – Háztartás, nemek, munka és népi tiltakozás a sztálinista Magyarországon. *Eszmélet*, 77, 26–49.
- Pogany M. – Rádics (1958) *Malteroslányok*. Budapest: Magvető.
- Priszlinger Z. (2008) Strigulákban mért férfiaság. Szerelmek és szexualitás ifjabb Wesselényi Miklós naplójában. *Sic Itur ad Astra*, 58, 209–231.
- R. Nagy J. (2007) Falusi munkáskolóniák morálfelfogása Északkelet-Magyarországon. *Múltunk*, 2, 66–82.
- Schadt M. (2003) *Feltörekvő dolgozó nő*. Pécs: Pro Pannonia.
- Sulyok K. (1976) Messzi lát a falu szeme. *Forrás*, 9, 34–41.
- Szelényi I. (1972) Lakásrendszer és társadalmi struktúra. *Szociológia*, 1, 49–74.
- Tóth E. Zs. (2009) A traktoroslánytól a buszvezetőnőig. Nők férfifoglalkozásokban a szocializmus kori Magyarországon. *Rubicon* 4. Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_traktoroslanytol_a_buszvezetonoig_nok_ferfifoglalkozasokban_a_szocializmus_kori_magyarorszagon/ [Letöltve: 2015-02-05].
- Tóth E. Zs. (2007) „Puszi Kádár Jánosnak” *Munkásnők élete a Kádár-korszakban mikrotörténeti megközelítésben*. Budapest: Napvilág.
- Tóth E. Zs. – Murai A. (2014) *Szex és szocializmus*. Budapest: Libri.
- Vajda M. (1988) *Hol a világ közepe? Parasztvallomások a szerelemről*. Kecskemét: Erdei Ferenc Művelődési Központ.
- Valuch T. (2009) Család, háztartás, a női tevékenységszerkezet és a szerepfelfogás változásai 1945 után. *Rubicon* 4. Elérhető: http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/csalad_haztartas_a_noi_tevékenységszerkezet_es_a_szerepfelfogás_valtozasai_1945_utan/ [Letöltve: 2015-02-05].
- Valuch T. (2014) „És nem szégyellik magukat” – Korszakváltó évtizedek a test és szexualitás történetében. Elérhető: http://mindennapoktortene.blog.hu/2014/12/06/test_szexualitas_szocializmus [Letöltve: 2015-02-05].
- Valuch T. (2005) *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*. Budapest: Osiris.

Valuch T. (2013) *Magyar hétköznapok. Fejezetek a mindennapi élet történetéből Magyarországon a második világháborútól napjainkig*. Budapest: Napvilág.

Walkowitz, J. R. (1999) Egy kirekesztett csoport születése: prostituáltak és munkásnők Plymouth-ban és Southamptonban. In Léderer P. (szerk.) *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest: Új Mandátum, 163–189.